

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΔΙΑΙΡΕΣΕΩΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ ΕΙΣ ΔΙΑΦΟΡΟΥΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥΣ

Συνήθως διαλαμβάνομεν περι ἀρχαίων καὶ νέων Ἑλληνικῶν γλωσσικῶν φαινομένων, περι μεσαιωνικῶν δὲ οὐχί. Τοῦτο βεβαίως εἶναι συνήθεια κληρονομηθεῖσα εἰς ἡμᾶς παρὰ τῶν παλαιότερων φιλολόγων, οἵτινες διέστελλον τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν εἰς ἀρχαίαν, δόκιμον, κλασσικὴν (ἢ ὅπως ἄλλως ἐλέγετο) καὶ εἰς ἀδόκιμον, βάρβαρον, διεφθαρμένην κ.λ., ἐξικνουμένην ἀπὸ τῶν μγν. χρόνων μέχρι τῆς σήμερον, περι τῆς ὁποίας δὲν ἔκρινον ἄξιον τοῦ κόπου νὰ πολυπραγμονῶσιν. Σήμερον εὐτυχῶς ἡμεῖς φρονοῦμεν περι τῆς ἀδοκίμου ταύτης γλώσσης διαφόρως, ἀλλ' οὐχ ἦττον δὲν ἐφροντίσαμεν μέχρι τοῦδε προσηκόντως νὰ διαιρέσωμεν τὴν μεγάλην ταύτην ἐποχὴν — ἀπὸ τῶν μγν. χρόνων μέχρι τοῦ παρόντος — εἰς μικροτέρας περιόδους, ἀλλὰ συνήθως ὁμιλοῦμεν γενικῶς περι νεοελληνικῶν φαινομένων, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ἀρχαῖα. Καὶ ὅμως εἶναι ἀναγκαῖα ἢ διαίρεσις εἰς μικροτέρας περιόδους, ἥτοι εἰς μεταγενεστέραν (περιλαμβάνουσαν τοὺς μετὰ τὸν Μ. Ἀλέξανδρον χρόνους), μεσαιωνικὴν καὶ τὴν νέαν Ἑλληνικὴν. Διότι κατὰ τὰς περιόδους ταύτας ἡ γλῶσσα ἐξειλίσσεται καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν νὰ χρονολογῶμεν κατὰ δύναμιν ἀκριβῶς τὰ ἐκάστης τῶν περιόδων τούτων φαινόμενα, ἵνα μὴ — ὅπερ πολλάκις ἐγένετο — ἐκλαμβάνωμεν τὰ νεώτερα ὡς ἀρχαιότερα καὶ δὴ σφαλῶμεθα ἐν τῇ ἐρευνῇ τῆς αἰτίας τούτων. Βεβαίως δὲν εἶναι τοῦτο πάντοτε εὐκόλον. Διότι, ὡς γνωστόν, οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς ἀπὸ τῶν μγν. χρόνων κέξ, ἔνεκα πολλῶν αἰτίων, δὲν ἔγραφον πάντοτε τὴν λαλουμένην ἐκάστοτε ὑπ' αὐτῶν γλῶσσαν, ἀλλ' ἄλλην τινὰ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ἀρχαίζουσιν. Διὰ τοῦτο δὲν δυνάμεθα νῦν νὰ παρακολουθῶμεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν συγγραμμάτων τούτων βῆμα πρὸς βῆμα τὴν γλωσσικὴν ἐξέλιξιν. Ἐν μάλιστα πάντες οἱ συγγραφεῖς οὗτοι ἦσαν τελείως ἔμπειροι τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς καὶ ἠδύνατο νὰ ἐργάζωνται, ὅπως οἱ αὐστηροὶ διδάσκαλοι τοῦ Ἀττικισμοῦ ἤξιον («*κεῖται ἢ οὐ κεῖται*;»), θὰ ἦτο εἰς ἡμᾶς τελείως ἀνέφικτος ἢ παρακολούθησις καὶ γνώσις τῆς γλωσσικῆς ἐξελίξεως. Ἀλλὰ κατὰ καλὴν τύχην πολλοὶ τῶν συγγραφέων τούτων ἦσαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ἀμαθεῖς καὶ ἄπειροι τῆς ἀρχαίας γλώσσης καὶ τούτου ἔνεκα διέφευγον αὐτοὺς πολλά, ἅτινα σήμερον εἶναι ἡμῖν τεκμήρια σαφῆ τῆς ἐξελίξεως τῆς γλώσσης. Ἐπειτα ἐκτὸς τῶν ἀττικιζόντων ὁπωσδήποτε συγγραφέων ἔκαμνον χρῆσιν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ ἄλλοι ἄνθρωποι εἰς ἐπιγραφὰς καὶ εἰς ἄλλας ποικίλας τοῦ βίου ἀνάγκας καὶ οὗτοι

μετεχειρίζοντο τὴν συνήθη ὑπὸ τῶν τότε μεμορφωμένων ὄπωσθήποτε λαλουμένην γλῶσσαν. Καὶ τούτων ἄρα ἡ χρῆσις βοηθεῖ ἡμᾶς εἰς τὴν κατὰ προσέγγισιν ἀκριβῆ χρονολόγησιν πολλῶν γλωσσικῶν φαινομένων. Οὕτω λ. χ. πολλαὶ ἐπιγραφαί, πολλοὶ πάπυροι, ὡς καὶ ἡ Π. καὶ Κ. Διαθήκη, καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ ποικίλα τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων ἔργα κ.λ.π. μέχρι τῆς κτίσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, παριστῶσιν εἰς ἡμᾶς εἰκόνα τῆς μεταγενεστέρας γλώσσης, ἄλλα δὲ πάλιν ἱστορικά καὶ λοιπὰ τῆς μεσαιωνικῆς (μέχρι τοῦ 11^{ου} αἰῶνος μ. Χ.) καὶ πάλιν ἄλλα βραδύτερον (ποιητικά ἢ πεζὰ) ἐμφανίζουσι τεκμήρια ἱκανὰ τῆς Ν. Ἑλληνικῆς (μέχρι σήμερον).

Ἄλλὰ, πλὴν τῶν τεκμηρίων, ὅσα παρέχουσι τὰ μεταγενέστερα καὶ τὰ μεσαιωνικὰ γλωσσικὰ μνημεῖα εἰς καθορισμὸν τῆς χρονολογίας πολλῶν γλωσσικῶν φαινομένων, ἔχομεν καὶ τινὰ ἱστορικά γεγονότα βοηθοῦντα εἰς ἀδρομερῆ μὲν, ἀλλ' ἀκριβῆ καθορισμὸν τοῦ χρόνου πολὺν περισσοτέρων γλωσσικῶν φαινομένων. Εἶναι δηλ. γνωστὸν ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐλαλεῖτο καὶ ἐγράφετο ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ταῖς ἄλλαις πόλεσι τῆς Αἰγύπτου μέχρι τοῦ ἑβδόμου αἰῶνος μ. Χ., ὅτε ἡ Αἴγυπτος κατελήφθη ὑπὸ τῶν Ἀράβων, καὶ ὅτι τῆς μέχρι τῶν χρόνων τούτων καὶ ὀλίγον βραδύτερον ἐν Αἰγύπτῳ εὐχρηστούσης γλώσσης ἔχομεν σήμερον μέγα πλῆθος μνημείων, ἧτοι παπύρων ποικίλου περιεχομένου, παριστῶντων τὴν ἐκεῖ ἐν χρήσει γλῶσσαν. Λοιπὸν ὅσα νέα γλωσσικὰ στοιχεῖα, ὅσα ἀλλοιώσεις, ὅσα ἀπώλειαι, ὅσα νέα δημιουργήματα κ.λ.π. εὐρίσκομεν κοινὰ εἰς τε τοὺς Αἰγυπτιακοὺς παπύρους καὶ εἰς τὴν συνήθη Ἑλληνικὴν, ταῦτα πάντα χρονολογοῦνται ἀναγκαίως πρὸ τῆς δηθείσης κατακτήσεως τῆς Αἰγύπτου ὑπὸ τῶν Ἀράβων, ἀνεπτύχθησαν ἄρα εἰς τοὺς μγν. καὶ τοὺς πρώτους μεσαιωνικοὺς χρόνους, οὐχὶ δὲ εἰς τοὺς μετέπειτα ἢ εἰς τὴν Ν. Ἑλληνικὴν. Ὅπως δὲ ἡ Αἴγυπτος κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα, οὕτω καὶ ἡ νότιος Ἰταλία κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα μ. Χ. κατεκτήθη ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν καὶ οὕτως οἱ Ἕλληνες τῆς Κάτω Ἰταλίας ἀπεχωρίσθησαν ἀπὸ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, καὶ δὴ καὶ ἡ γλῶσσα αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἄλλης Ἑλληνικῆς. Ὅσα ἄρα νέα στοιχεῖα εὐρίσκομεν σήμερον κοινὰ εἰς τε τὴν συνήθη Ν. Ἑλληνικὴν καὶ τὴν Ἰταλιτικὴν Ἑλληνικὴν, δύνανται μὲν νὰ εἶναι καὶ ἰδιαιτέρα ἐν ἑκατέρῳ τούτων ἀνάπτυξις, δύνανται δ' ὅμως νὰ εἶναι καὶ κοινὴ κληρονομία, κοινὴ ἀνάπτυξις, καὶ δὴ νὰ χρονολογοῦνται ἐκ χρόνων παλαιότερων τοῦ ΙΑ' αἰῶνος. Τὸ δεύτερον φαίνεται πιθανώτερον, ὅταν πρόκειται περὶ γενικωτέρων φαινομένων. Ἐχομεν ἄρα καὶ ἄλλο τεκμήριον, δι' οὗ διαστέλλονται τὰ μεσαιωνικὰ ἀπὸ τῶν νέων Ἑλληνικῶν.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἔνεκα τῆς ἀνισοχρόνου ἐξελίξεως τῆς γλώσσης ἐν ταῖς διαφόροις χώραις παρατηρεῖται, ὅτι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀρχαῖά τινὰ γλωσσικὰ φαινόμενα σφύζονται πολλαχοῦ μέχρι σήμερον, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἄλλα νέα Ἑλληνικὰ κρινόμενα ἀνέρχονται πολλαχοῦ μέχρι τῶν μγν. ἢ καὶ τῶν ἀρχαίων χρόνων· πρβλ. ἀφ' ἑνὸς μὲν τοὺς *συμπολεμήσαντες*, *ἐχούσες* (= ἐχούσας, κ.λ.), ἀφ' ἑτέ-

ρου δὲ $\nu = \text{ου}$ ἐν Τσακωνίᾳ κ. ἄ., $\eta = \epsilon$ ἐν Πόντῳ, τὰς ἡμέρας ἐν Ἰκαρίᾳ κ. ἄ.

Ἄλλ' ἄν παραλείψωμεν τὰ μικρὰ καὶ διαλεκτικὰ ταῦτα, λάβωμεν δὲ πρὸ ὀφθαλμῶν μόνον τὰ γενικώτερα, καθολικώτερα, τότε μανθάνομεν ὅτι μέγας ἀριθμὸς φαινομένων δύναται νὰ εὐρεθῆ καὶ καθορισθῆ διακεκριμένως ὡς *μτγν.*, ἄλλων ὡς μεσαιωνικῶν καὶ ἄλλων ὡς νέων ἑλληνικῶν. Ἀναγράφω δείγματα τινὰ ἐκάστης περιόδου· οὕτω λ.χ. εἶναι μεταγενεστέρα 1) ἡ ἀπώλεια τῆς διαφορᾶς μακροῦ καὶ βραχέος *α*, ἴσως δὲ καὶ ἄλλου τινὸς φωνήεντος (οὐχὶ πάντων, διότι εἷς τινὰς διαλέκτους τῆς Ν. Ἑλληνικῆς (λ.χ. τὴν Τσακωνικὴν, τὴν τῆς Μάνης, τὴν τῆς Ν. Ἰταλίας) παρατηρεῖται ὅτι τὸ *ω* διετέθη ἄλλως ἢ τὸ *ο* (ἐτραπή δηλ. εἰς *ου*), κατὰ δὲ τὸν νεώτατον ἐρευνητὴν τῆς Ἰταλιτικῆς κ. Rohlf's καὶ οἱ μακροὶ φθόγγοι *ε* καὶ *ι* διετέθησαν διαφόρως τῶν βραχέων *ε* καὶ *ι*. Ἐν τούτοις ἄρα ἡ ἐξίσωσις τῶν μακρῶν καὶ τῶν βραχέων φωνηέντων ἐγένετο πολὺ βραδύτερον· 2) ἡ τροπὴ τῶν διφθόγγων *αι* καὶ *οι* εἰς ἀπλᾶ φωνήεντα (αἱ δίφθογγοι *ου* καὶ *ει* εἶχον ἤδη ἀπλοποιηθῆ ἐν αὐτῇ τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλληνικῇ) καὶ αἱ δίφθογγοι *αν* καὶ *εν* εἰς τὰ γνωστὰ *αβ*, *αφ*, *εβ*, *εφ*.

Μετὰ τῆς ἐξισώσεως τῶν μακρῶν καὶ βραχέων φωνηέντων ἀπώλετο, ὡς εἰκός, καὶ ἡ διαφορὰ τοῦ τονισμοῦ διὰ περισπωμένης καθὼς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ ὁ μουσικὸς τονισμὸς ὁ ἐπικρατῶν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ (ὁξὺς καὶ βαρύς), ἐπεκράτησε δ' ὁ ἑντατικὸς.

Ὅμοιως καὶ ἐν τῇ κλίσει ὀνομάτων καὶ δημάτων συνέβησαν πολλὰ ἀπλοποιήσεις, οἷον: *τῆς δόξας, τοῦ πρεσβευτῆ, τὴν τριήρην, τοῦ Ἀριστοκράτου* (ιδ. MNE. Α'. 428 - 9) κ.λ. Ὅμοιως ἐλέχθη *ἠποδέκεσαι, ἐρᾶσαι, ἤρπασες, ἀπέσπασες, εἴσηκαν, εἶδα, εἶδαμεν, εἶδαν* (αὐτ. 424.427), ἡ εὐκτικὴ ὄλως ἀπώλετο κ.λ.

Μεσαιωνικὰ δὲ εἶναι ἄλλα φαινόμενα, οἷον *θθ, γχ, φφ* ἀντὶ *νθ, γχ, μφ* (*ἀθθίζει, ἀχχέλι, ἀφφιβάλλω* κ.λ.), ὁ μεταπλασμὸς τριτοκλίτων κατὰ πρωτόκλιτα ἀπὸ τῆς αἰτ. εἰς - *ν*: *τὸν πατέρα*ν—ὁ *πατέρας, τὴν ἐλπίδα*ν—ἡ *ἐλπίδα* κ.λ., ἡ ἀπώλεια τῆς δοτικῆς, ἡ ἀντικατάστασις τοῦ πληθ. τῆς προσωπικῆς ἀντωνυμίας β' προσώπου (*ἑμεῖς, ὑμῖν, ὑμᾶς*) διὰ νέων τύπων (ἔσεῖς, ἐσᾶς), ἡ ἀπώλεια τοῦ μέλλοντος, τοῦ μέσου ἀορίστου, τοῦ παρακειμένου καὶ ὑπερσυντελικου, τῶν εἰς - *μι* δημάτων, τῶν τρίτων προσώπων τῆς προστακτικῆς, τοῦ διπλασιασμοῦ ἐν τῇ μετοχῇ τοῦ παθητ. παρακειμένου, τῆς χρονικῆς αὐξήσεως ἐν τοῖς ἀπὸ *α* ἀρχομένοις ῥήμασι (ἐν τοῖς ἀπὸ *ε* οὐχὶ πάντοτε, πρβλ. *ἤρχουμον, ἤρθα* κ.λ.), τύποι δηματικοὶ εἰς - *ουν* ἀντὶ - *ουσι* (*ἐπιτηδεύουσιν* κ.λ.). Μεσαιωνικὰ ὡσαύτως εἶναι τὰ ὑποκοριστικὰ εἰς - *ιν* ἀντὶ - *ιον*, τὸ ἀρσ. εἰς - *ις* ἀντὶ - *ιος* (*χαρτάρις, διφθεράρις* κ.λ., ιδ. MNE. Α'. 421), ἡ ἐπίδοσις τῆς ἀρχαιοτέρας ἤδη παραγωγικῆς καταλήξεως εἰς - *ας*, - *ου*, - *έα* (*γλωσσᾶς, χειλᾶς* κ.λ., *Βασιλοῦ* κ.λ., *ἀκτέα, καρέα* = *καρυά* κ.λ.), τὰ ῥήματα εἰς - *ώνω* ἀντὶ - *όω-ῶ* κ.λ. Νέα ἐπιτεύγματα τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς εἶναι ὁ σηματοπισμὸς δύο μελλόντων: τοῦ τῆς διαρκείας (οἷον *θέλω νὰ γράφω* κ.λ.)

καὶ τοῦ τῆς συντελείας (θέλω νὰ γράψω κλπ.), ἔπειτα νέαι παραγωγί-
καὶ καταλήξεις οἷον -ίλλα (σαπίλλα κλπ.), -ουλλον -ουλλα (παιδόπουλλον -
παιδοπούλλα κλπ.), -άκιον (παιδάκιον κλπ.), (περὶ ὧν ἰδ. ΜΝΕ. Α΄. 406 κῆξ.
καὶ Σταμ. Ψάλτη, Grammatik der byz. Choniken σ. 248 κῆξ.). Μεσαιωνι-
κῶν χρόνων θεωρητέα ὡσαύτως καὶ τὰ ἐκτίσσι, ἐφύγασι = ἐκτισαν, ἐφυγον
(ἰδ. Hesselring-Pernot, Poèmes Prodrom. Γ΄, 378 κλπ.), ἔτι δὲ τύποι
ὑποτακτ. ἀντὶ προσ. (μὴ τρίβῃσαι, μὴ κάθεσαι κλπ., μὴ θεωρῆς κλπ.), ἢ παρεμ-
βολῆ -ν - ἐν τῷ ἐνεστωτικῷ θέματι ῥημάτων, οἷον ἐγέρονται = ἐγείρεται (ἐνθ.
ἀν. Γ, 405. Δ, 37 κλπ.), ἐπαίρνει κ. οὐ. κ. ἢ μετοχὴ εἰς -οντα(ς), -ῶντα(ς) :
ἐλθόντα (παρὰ Κεκαυμένω), κάθοντα, στέκοντα, στραβῶντα (ἢ μετοχὴ αὐτῆ
λήγουσα εἰς -ῶντα ἐλέγχει ὅτι ὁ σχηματισμὸς τῶν τοιούτων μετοχῶν εἶναι
προγενέστερος τοῦ μετασχηματισμοῦ τῶν ῥημάτων εἰς -όω (-ῶ) εἰς -ώνω),
πετῶντα κλπ. Ἡ προσθήκη τοῦ τελικοῦ -ς εἰς τὰς μετοχὰς ταύτας τοῦ ἐνεργ.
ἐνεστ., λέγοντας, παίζοντας κλπ. φαίνεται νεωτέρα.

Καὶ νέαι χρήσεις λέξεων ἀνεπτύχθησαν ὄχι ὀλίγαι κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα,
οἷον θέμα = ἄνθρωπος, παπίας = πάππος, πραγματευτής = ἔμπορος κλπ. καὶ
νέαι συντάξεις: λέγω σε, δίδω σε καὶ λέγω σου, δίδω σου, αἵτινες καὶ ἐκκλη-
ροδοτήθησαν εἰς ἡμᾶς καὶ σφῶνται ἔτι ἐν διαφόροις χώραις. Ὅμοίως
μεσαιωνικὸν προῖόν εἶναι καὶ ἡ χρῆσις τῆς αἰτ. ἀπολύτου ἀντὶ τῆς γεν. ἀπο-
λύτου: δίδοντα, λέγοντα κλπ.

Διὰ τῶν λεχθέντων δὲν σκοποῦμεν νὰ ἐξαντλήσωμεν τὸ θέμα τοῦτο,
ἀλλ' ἀπλῶς νὰ δείξωμεν, ὅτι ἀπαραίτητος ἀνάγκη εἶναι νὰ διαστέλλωμεν
κατὰ δύναμιν τὰ γλωσσικὰ φαινόμενα κατὰ τὰς χρονικὰς περιόδους, καθ' ὅς
ἀνεφάνησαν, ἵνα μὴ σφαλῶμεθα ἀνατρέποντες τὴν ἱστορίαν καὶ διδάσκον-
τες πλημμελῆ.

Γ. Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ